

УДК 332.021

М.В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання

Обґрунтовано необхідність дослідження проблеми продуктивності праці в нових умовах господарювання та впливів глобалізації. Проаналізовано дискусійні підходи до визначення та вимірювання продуктивності праці. Проаналізовано тенденції у співвідношенні темпів зростання продуктивності праці і оплати праці. Розроблено рекомендації щодо створення відповідних економічних та соціальних передумов зростання продуктивності праці в Україні.

продуктивність праці, середньомісячна заробітна плата, чинники, передумови, глобальна криза

Проблеми виходу України з економічної кризи змушують вчених-економістів замислюватися над пошуком різноманітних можливостей та невикористаних резервів економічного зростання. Вагоме місце серед них належить підвищенню продуктивності праці. Роки ринкових перетворень якісно змінили і збагатили тематику наукових досліджень в Україні, проте зі сторінок вітчизняних наукових журналів майже зникли публікації, присвячені проблемі продуктивності праці. Не відображає такі відомості достатньою мірою і офіційна статистика.

Водночас загальновідомо, що серед низки ключових проблем економіки України – низька продуктивність праці, неефективне використання усіх видів ресурсів, вкрай низький техніко-технологічний рівень виробництва, неконкурентоспроможність основних видів вітчизняної продукції, низька частка високотехнологічної продукції, низький рівень оплати праці переважної більшості найманих працівників країни, низька якість життя. Активізація людської праці, як свідчить історія людства, є головною умовою досягнення позитивних зрушень у добробуті населення і господарчому розвитку країни. Без зростання продуктивності людської праці є неможливим забезпечення конкурентних переваг країни, її сталий економічний розвиток в умовах всеохоплюючої глобалізації. Звичайно, йдеться, передусім, про працю сучасного працівника, що ґрунтується на новітніх знаннях, досягненнях науки і техніки, застосуванні засобів механізації, автоматизації, комп'ютеризації тощо.

Багатогранна проблема підвищення продуктивності праці стала предметом уваги багатьох зарубіжних дослідників, зокрема – Д.Сінка, Ф.Тейлора, Г.Емерсона, Б.Генкіна, Р.Колосової, Р.Яковлева та ін. Серед українських дослідників істотний внесок у вивчення цієї проблеми належить А.Ревенку, А.Колоту, Т.Заяць, Г.Кулікову, О.Грішновій ін.

Водночас, не зважаючи на значне коло досліджень, можна стверджувати, що в Україні сьогодні не вистачає системних досліджень у сфері продуктивності праці, що зумовлює втрату керованості процесами регулювання продуктивності праці на різних економічних рівнях, призводить до загострення кризових явищ в економіці.

Мета статті полягає у систематизації наукових підходів до трактування та вимірювання продуктивності праці, визначенні соціально-економічних передумов і важелів її зростання в Україні.

Аналіз відомих з літератури підходів дозволяє з'ясувати, що серед вчених продовжується дискусія навколо тлумачення терміна «продуктивність праці», що

зумовлює відмінності в методологічних підходах щодо вимірювання продуктивності праці на різних економічних рівнях.

Так, економічна енциклопедія за редакцією С.В. Мочерного трактує продуктивність праці як «ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг» [1, с. 118].

З точки зору О.А. Грішнєвої, автора відомого підручника з економіки праці, продуктивність праці є «узагальнюючим показником використання робочої сили,.. що, як і всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів та витрат, в даному випадку, – результатів праці та її витрат» [2, с. 361]. Близькі уявлення спостерігаються у багатьох інших наукових джерелах, де продуктивність праці розглядається як показник, що характеризує ефективність використання визначального ресурсу виробництва – праці.

Проте зовсім інші уявлення про зміст категорії «продуктивність праці» висловлює західний вчений Д.С. Сінк. Замість поняття «ефективність» він застосовує поняття «результативність» (стосовно організаційної системи – підприємства). Нагадаємо, що в західній теорії продуктивності система показників продуктивності будується на теорії факторів виробництва. Такий підхід спрямований на те, щоб знайти оптимальне поєднання наявних чинників виробництва і витрат на їх залучення у виробничий процес з метою досягнення максимального результату. Д.С. Сінк вважає, що продуктивність – це відношення кількості продукції, виробленої даною системою за даний період часу, до кількості ресурсів, спожитих для створення цієї продукції за той же період часу» [4, с.29]. З таким підходом загалом можна погодитись, проте, зазначимо, що в підходах Сінка не вистачає пояснень, чому він відводить продуктивності роль основного інструменту у забезпеченні високої результативності організаційної системи, адже не завжди обсяги випуску продукції можна ототожнювати з результатом (ефектом) діяльності підприємства, інколи більш важливе значення для кінцевого ефекту має широта асортименту продукції, його швидке оновлення, підвищення якості продукції, інноваційна активність (іншими словами, результат і ефект стають нетотожними).

Зауважимо, що за рекомендаціями Міжнародної організації праці (МОП), пропонується розрізняти поняття “продуктивність” і “продуктивність праці”. Продуктивність вважається загальним показником, який, по-перше, показує ефективність використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації тощо) під час виробництва різних товарів і послуг, по-друге, відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, витраченими на їх виробництво, по-третє, дозволяє співставляти результати виробництва на різних економічних рівнях.

Що стосується продуктивності праці, то за рекомендаціями МОП, це є показник, який відображає ступінь ефективності використання одного конкретного фактору виробництва (або ресурсу) – праці. Дотримуючись саме такої позиції, Е.П. Качан, О.П. Дяків, С.А. Надвичиний, В.М. Островерхов та їх прибічники стверджують, що «продуктивність праці – це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції» [3, с. 150].

Виходячи з наведених неоднозначних підходів, можна дійти висновку, що продуктивність праці є досить суперечливою та дискусійною за змістом економічною категорією.

З приводу суперечностей у поглядах науковців Г.Т. Завіновська справедливо зауважує, що ототожнення продуктивності з ефективністю у поглядах більшості

західних і деяких вітчизняних науковців призводить до помилкового розуміння значення продуктивності, виникнення проблем прикладного характеру на різних рівнях управління [5, с. 398 –399]. З такою точкою зору не можна не погодитись.

Витоки таких суперечностей ми бачимо в тому, що в межах добре відомого підходу (формула 1) досить складним виявляється вибір методу урахування затрат праці.

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Обсяг виробленої продукції або послуг}}{\text{Затрати праці}}. \quad (1)$$

Справедливо підкреслити, що обсяг виробленої продукції залежить від сукупності затрат праці, зокрема праці живої та минулої (уречевленої). Остання група витрат праці включає витрати праці щодо створення засобів виробництва, що використовуються в процесі трудової діяльності (йдеться про віддачу засобів виробництва). Традиційно сприймаючи це з теоретичної точки зору, в той же час розуміємо складність управління продуктивністю праці з прикладної точки зору, адже для ґрунтовного аналізу динаміки цього показника доцільно враховувати роль усіх затрат праці (рис.1), крім того важливе значення має інтенсивність живої праці, співвідношення потенційної і реальної віддачі уречевленої праці. В цьому контексті відомі методи оцінювання продуктивності праці на усіх рівнях економічного аналізу потребують подальшого розвитку та вдосконалення.

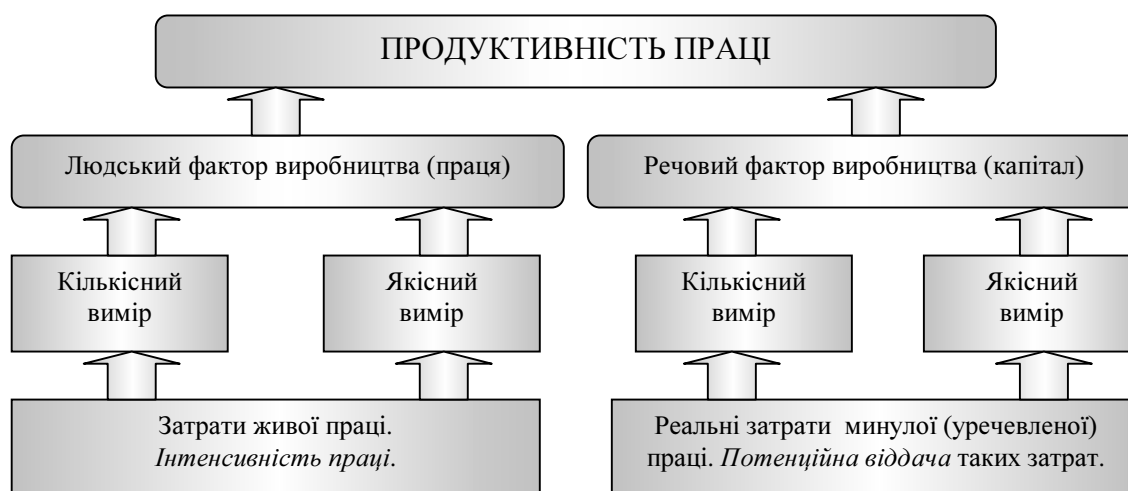

Рисунок 1 - Затрати праці, що впливають на динаміку продуктивності праці

Як відомо, зростання продуктивності праці у суспільстві означає економію обох видів праці або зменшення суспільно необхідного робочого часу на виробництво одиниці товару чи послуги. В короткостроковому періоді на рівні невеликого підприємства або підрозділу завдання управління продуктивністю праці потребують, передусім, урахування витрат праці його працівників. Однак перехід до прогнозування динаміки продуктивності праці в більш складній системі вже не може обмежуватись лише аналізом продуктивності живої праці, адже зміни продуктивності праці мають залежати все більшою мірою від частки минулої праці (йдеться про те, що зростання продуктивності праці в перспективі означатиме, що частка живої праці помітніше зменшуватиметься порівняно з уречевленою).

Узагальнюючи наукові погляди, вважаємо дотримуватися такої позиції: продуктивність праці варто трактувати в вузькому і широкому сенсі і це знімає суперечності в її тлумаченні та подальшій оцінці:

продуктивність праці у вузькому сенсі – це показник продуктивності конкретної праці на мікроекономічному або індивідуальному рівнях, що уявляє собою відношення обсягу виробленої продукції (послуг) до витрат лише одного з факторів виробництва – живої праці, які можуть вимірюватись за годину, день, квартал, рік (людино-години, людино-дні, в річних розрахунках – середньооблікова чисельність персоналу);

продуктивність праці у широкому сенсі – це суспільна продуктивність праці, яка характеризує результативність виробничого процесу на макрорівні і уявляє собою відношення загального обсягу виробленої продукції та послуг до загальних затрат праці.

Продуктивність праці в широкому сенсі можна визначати багатоваріантно, на інтегральній основі враховуючи результати суспільної праці і витрати такої праці. Найбільш поширений підхід в публікаціях сучасних економістів – це розрахунок співвідношення ВВП в економіці до чисельності зайнятих (формула 2):

$$P_{\text{заг}} = \frac{\text{ВВП}}{Ч_3}, \quad (2)$$

де $P_{\text{заг}}$ – продуктивність праці загальна (на макроекономічному рівні);

ВВП – валовий внутрішній продукт в економіці (в постійних або фактичних цінах відповідно для цілей проведення динамічного або статистичного аналізу);

$Ч_3$ – чисельність зайнятих в економіці.

В різних наукових джерелах інколи в якості чисельника у формулі (2) використовують національний доход, чистий валовий продукт (що виключає з ВВП споживання основного капіталу), ВВП за паритетом купівельної спроможності. Проте вибір того чи іншого методу розрахунку, на нашу думку, залежить від цілей аналізу, головне – бачити у динаміці показника продуктивності праці відображення певної соціально-економічної ефективності використання праці, що має слугувати інструментом управління економікою загалом.

З нашої точки зору, в умовах зростання ролі всеохоплюючої глобалізації буде все відчутніше багатофакторний вплив на динаміку суспільної продуктивності праці. Завдання вчених полягає в тому, щоб навчитися оцінювати такий багатофакторний вплив на макроекономічному та світовому рівнях для успішного управління продуктивністю праці, забезпечення її зростання та виходу економіки з кризи.

Сучасні тенденції в динаміці продуктивності праці в Україні не можуть не хвилювати вчених і менеджерів. Користуючись наведеним вище підходом (формула 2), нами проаналізовано динаміку суспільної продуктивності праці в Україні та проведено співставлення таких тенденцій з динамікою середньомісячної заробітної плати (таблиця 1).

З огляду на проведені розрахунки (табл. 1) та побудовану діаграму (рис. 2), можна зробити висновок, що в Україні останніми роками зберігається стійка несприятлива тенденція: темпи зростання середньомісячної заробітної плати суттєво випереджають темпи зростання продуктивності праці. Таке явище не можна назвати нормальним, воно повністю суперечить світовій практиці і теоретичним засадам економіки, адже свідчить про те, що формування механізмів оплати праці в Україні сьогодні реально не залежить від результатів діяльності економіки, керованість в управлінні продуктивністю праці втрачена. Окреслена тенденція, на наш погляд, може мати місце лише як тимчасово допустиме явище, що відбиває необхідність виправити ситуацію у сфері оплати праці, враховуючи велике знецінення вартості робочої сили у 90-ті роки. Зауважимо, що дещо близькі тенденції

спостерігаються в пострадянських країнах – Росії, Білорусі. Нагальним завданням є зростання ролі державного регулювання цих важливих макроекономічних пропорцій, адже ринкове саморегулювання, як показали роки ринкових перетворень, виявилось неспроможним забезпечити самонастроювання оптимальних співвідношень та суттєвого зростання продуктивності праці і оплати праці.

Таблиця 1 - Розрахунок динаміки продуктивності праці та середньомісячної заробітної плати в Україні

	ВВП (млн. дол. США)	Кількість зайнятих (тис.)	Продуктивність праці (ВВП у дол. США у розрахунку на одного зайнятого)	Середньомісячна заробітна плата (грн. на штатного працівника)	Індекс продуктивності праці (у % до 2000 р.)	Індекс середньомісячної заробітної плати в Україні (у % до 2000 р.)
2000	181190	20175	8981	230	100	100
2001	197919	19971	9910	311	110	135
2002	208309	20091	10368	376	115	163
2003	228296	20163	11323	462	126	201
2004	256030	20295	12615	590	140	257
2005	263007	20680	12718	806	142	350
2006	281607	20730	13585	1041	151	453
2007	306735	20904	14674	1351	163	587
2008	316442	20972	15089	1806	168	785

Примітка: розраховано автором на основі джерел [5, с. 27, 549; 6].

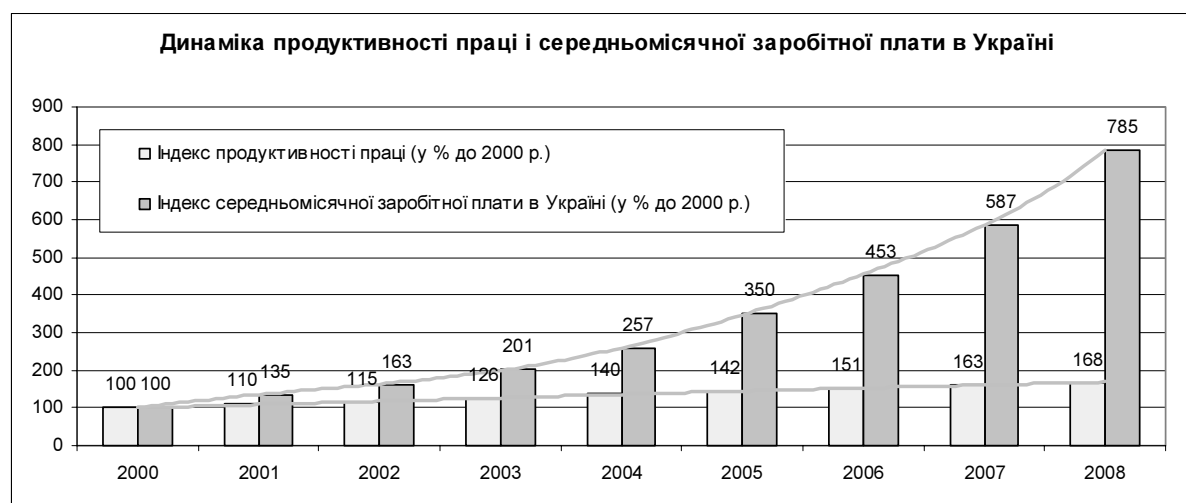

Рисунок 2 - Динаміка продуктивності праці і середньомісячної заробітної плати в Україні

Порівняння України з розвиненими країнами доводить, що відставання нашої країни за рівнем оплати праці є більшим, ніж за рівнем продуктивності. За оцінками Г.Т. Кулікова, продуктивність праці в Україні становить лише 30% продуктивності праці в країнах Євросоюзу. При цьому середня заробітна плата в Україні в порівнянні з країнами ЄС становить не 30–40%, а близько 4–17% [8, с.4].

Наведені дані підштовхують до висновку, що пересічний працівник в Україні недоотримує оплату праці у порівнянні з витраченими трудовими зусиллями, продуктивністю праці. Така ситуація, на наш погляд, віддзеркалює надмірну експлуатацію праці, тобто нееквівалентний обмін праці і отриманого доходу. З іншого боку, роботодавці

в Україні масово економічно зацікавлені використовувати саме дешеву працю, не прагнучи до модернізації робочих місць, заміни застарілого обладнання, впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, інновацій. Низька оплата праці, у свою чергу, зумовлює низьку продуктивність праці. І навпаки, без підвищення продуктивності праці неможливо створити підґрунтя для зростання реальних доходів зайнятого населення.

Загальновідомо, що вирішальною передумовою зростання продуктивності праці є, передусім, науково-технічний прогрес, впровадження ресурсозберігаючих технологій, вдосконалення технології виробництва і продукції. Витрати розвинених країн на науку і високі технології у десятки разів перевищують аналогічні витрати в Україні, що дозволяє розвивати виробництво високотехнологічної продукції, що приносить левову частку доходів від експорту, нарощувати обсяги виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг. Однак при цьому не треба забувати, що підвищення продуктивності праці не може бути самоціллю, адже пріоритетом в цивілізованому світі сьогодні є якісний людський розвиток. Тому, опікуючись проблемою зростання продуктивності праці, не можна нехтувати значенням соціальних процесів, забезпечення мінімальних гарантій в оплаті праці і соціальному захисті, розвитку освіти, науки, забезпечення охорони здоров'я, безпеки праці, підвищення кваліфікації, постійного професійного навчання кадрів. Ключовою проблемою на підприємствах залишається низька мотивація до високопродуктивної праці, до розробки раціоналізаторських пропозицій, винаходів. Науково-технічні, технологічні та соціально-економічні передумови зростання продуктивності праці сьогодні рідко стають предметом обговорення соціальних партнерів на різних економічних рівнях, недостатньо враховуються в колективних трудових угодах, хоча правові засади для такого регулювання вже існують.

Виходячи з викладеного, можна зробити низку висновків:

– актуальність проблеми виходу України з кризи та побудови конкурентоспроможної економіки потребує глибоких системних досліджень проблеми підвищення продуктивності праці в суспільстві на усіх економічних рівнях;

– вивчення проблеми підвищення продуктивності праці в Україні вимагає урахування нових умов господарювання, впливів глобалізації, уважного вивчення ролі усіх впливових чинників на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях, вдосконалення методологічних та методичних підходів до оцінювання та аналізу продуктивності праці, визначення важелів її підвищення з позицій перспектив інноваційного розвитку суспільства;

– недооцінювати роль продуктивності праці в сучасних умовах уявляється неправомірною та недалекоглядною позицією;

– науково-технічні, технологічні та соціально-економічні передумови зростання продуктивності праці слід розглядати в тісному зв'язку із забезпеченням завдань якісного людського розвитку;

– з теоретичної і прикладної точки зору уявляється нагально необхідним забезпечити постійний моніторинг продуктивності праці на усіх рівнях управління економікою, забезпечити об'єктивну оцінку продуктивності праці та адекватне відображення такої оцінки державною статистикою.

Список літератури

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 951 с.
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
3. Економіка праці та соціально-трудова відносина: Навч. посіб. / Є.П. Качан, О.П. Дяків, В.М. Островерхов та ін.; За ред. Є.П. Качана. – К.: Знання, 2008. – 407 с.
4. Синк Д.С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и

- повышение. – М.: «Прогресс», 1989. – 532 с.
5. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державний комітет статистики.– К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агенство», 2008. – 566 с.
 6. www.ukrstat.gov.ua.
 7. Генкин Б.М. Экономические и правовые основы повышения производительности и оплаты труда в России на основе применения новых технологий // Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України: міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28-29 листопада 2007 р.: у двох томах. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Т.1. – С.141-150.
 8. Куликов Г.Т. Шляхи регулювання оплати праці в Україні // Праця і зарплата. № 29. – 6 серпня 2008 р. – С. 4-6.

М. Семикина

Производительность труда: методология измерения, предпосылки роста

Доведена необхідність дослідження проблеми продуктивності праці в нових умовах господарювання і впливу глобалізації. Проаналізовані дискусійні підходи к визначенню і вимірюванню продуктивності праці. Проаналізовані тенденції в співвідношенні темпів зростання продуктивності праці і оплати праці. Розроблені рекомендації стосовно створення економічних і соціальних передумов зростання продуктивності праці в Україні.

М. Semykina

Labour productivity: methodology of measuring, pre-conditions of growth

The necessity of the research of the problem of labour productivity in the new terms of the economic activity and influences of the globalization has been grounded. The debatable approaches of the determination and measuring of the labour productivity have been analyzed. The tendencies of the correlation of the temps of the growth of the labour productivity and labour payment have been analysed . Recommendations about the creation of the proper economic and social pre-conditions of the growth of the labour productivity in Ukraine have been worked out.

Одержано 30. 03. 10